

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СЕРЕДОВИЩІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Лариса Карп'юк

УДК 304.44:329.78–057.87

Створення нової системи суспільної моральності є однією з найважливіших передумов успішного оновлення політичного та економічного життя в Україні. Молоде покоління гостро відчуває суперечності між глобальними і традиційними вартостями, тому активно виробляє нові морально-етичні критерії, відмовляючись від усього віджилого та неефективного. При цьому, як показують опитування, молодь не пориває зі своїм культурним та етнічним корінням, і це дає підґрунтя для майбутнього об'єднання суспільства навколо ідеї успішного входження у глобальний світ.

Ключові слова: традиційна мораль, молодь, етнічна культура, звичаї, глобалізація.

Formation of a new system of public morality is one of the essential premises of successful update of political and economic life in Ukraine. The youth feels acutely the contradictions between global and traditional values, and therefore actively creates new moral criteria and omits everything outdated and uneffective. At the same time, the questionnaires show that the youth does not break ties with their cultural and ethnic roots, so it provides a basis for future uniting of society around the idea of successful integration into the global world.

Keywords: traditional morality, youth, ethnic culture, customs, globalization.

Вивчення думок нашого сьогоденішнього студентства з приводу таких реалій, як мова, релігія та моральні засади суспільства, шляхи та способи гармонійного поєднання традиційних та глобально-модерних вартостей, допоможе змалювати цілісну картину молодіжного світогляду, побачити його конструктивний потенціал. Адже негативні тенденції розпорошення єдиного комунікативного поля суспільства можуть компенсуватися критичним переосмисленням віджилих моральних і традиційних критеріїв, кристалізацією нового позитивного досвіду, в якому сучасне виростає на позитивах минулого. Це насамперед стосується молоді. Пріоритетами, навіязуваними ЗМІ, далеко не завжди є норми християнської моралі та етики, які були суспільним фундаментом тривалий час. У наші дні мораль дуже часто підміняється поняттями політичної чи економічної доцільності. Досить часто значення єдиного поля морального духу і волі для побудови розвиненого суспільства недооцінюється. Особливо страждають цим політики, які надто зосереджені на проблемах влади, економіки, розподілу матеріальних благ, «балансу інтересів» і т. ін. Із цього приводу доцільно буде згадати відомого економіста українського походження, члена Римського клубу, іноземного члена Національної академії наук України Богдана Гаврилишина. Незважаючи на свій, начебто дуже прагматичний, близький до бізнесу та політики, фах, цей відомий вчений прямо вказує: «І економічна система, і політичне правління визначаються моральними цінностями суспільства» [1]. Таким чином, одним з головних чинників ефективності кожного суспільства, за Гаврилишином, виступають «ціннісні підвалини соціальної життєдіяльності. Це те, що повсякчас ігнорують як західні, так і вітчизняні адепти ринкового ультралібералізму, котрі зазвичай звертають увагу на бездефіцитний бюджет, платіжний баланс держави, купівельну спроможність населення, не беручи до уваги настрої цього населення і, тим більше, його етичні настанови. Нерідко цю «національну специфіку» чи «традиційну мораль» взагалі оголошують завадою на шляху «економічного прогресу» [1].

У той самий час давно відомо, що економіка не належить до природничих чи точних наук, вона тісно пов'язана з усім комплексом гуманітарних дисциплін, і психологія та культура народу є таким же потужним економічним чинником, як і відкриті свого часу закони руху міжнародного капіталу.

Так історично склалося, що поняття традиційної і сучасної моралі протиставляють не лише в літературі, але й у засобах масової інформації. З іншого боку, доволі часто рефреном звучать ностальгічні нотки за тими часами, коли спрацьовували дієві механізми санкцій і заборон, які були ознакою патріархального суспільства.

Сфера суспільної моральності є чи не найважливішою для оновлення і політичного, і економічного життя в Україні. А будь-що нове в колективній моралі виникає спочатку як властивість окремих людей, що зуміли взяти краще з традиції, творчо переосмислити й успішно пристосувати до нових суспільних умов, своїми вчинками даючи спільноті нові ціннісно-духовні взірці, тим самим лікуючи спільноту від стану аморальності та аномії. Саме цих людей, на наш погляд, можна вважати духовною елітою нації. «Лише зміна настанови окремої людини стає початком зміни психології нації. Великі проблеми людства ще ніколи не вирішувалися шляхом всезагальних законів, але завжди вирішувалися тільки шляхом оновлення настанови окремої людини» [2, с. 28].

Російський вчений українського походження В. Надурак застосовує синергетичний підхід до вивчення суспільної моралі. Учений вважає, що в сучасному світі виникають нові параметри порядку, які згодом призведуть до утвердження нових засад універсальної моралі. Загалом В. Надурак з оптимізмом дивиться на перспективу міжкультурної взаємодії глобального і традиційного, оскільки будь-яка культурна система володіє власним «імунітетом», відбираючи в решті-решт тільки те, що є сприятливим для цієї спільноти [3]. Принаймні, критично мисляче покоління наших сучасних студентів здатне переосмислити негативні тенденції аморальних впливів, а серед окремих груп молоді вже чітко намітилися нові паростки морально здорового громадянського суспільства.

Про такі тенденції свідчить ціла мережа сайтів, створених у сучасному інтернет-просторі, а також громадянська позиція студентства під час «помаранчевої» революції, цілої низки політичних та інших акцій.

Окрім проблеми моралі, молодь у сучасному світі зіткнулася з іншою проблемою — інтегрованістю в ту чи іншу спільноту. «Незадоволення потреби в етнічності (а вона складається з трьох компонентів: потреби в етнічній приналежності, потреби в позитивній етнічній ідентичності, потреби в етнічній безпеці) перетворюється в глибоку причину ситуацій міжетнічної напруженості, агресивності і насильства» [4].

У часи бурхливого розвитку, коли глобалізаційні чинники стають надзвичайно потужними, у суспільстві відбувається руйнування старих цінностей і стрімке формування нових. У зв'язку з цим необхідно досліджувати, наскільки ціннісні параметри суспільства співпадають або не співпадають із базовими настановами традиційної культури, тим, що можна назвати культурними константами того чи іншого народу. При вивченні молоді слід звертати увагу на обрану нею ціннісну систему світоглядного характеру. Оскільки людина прагне комфортного існування в цьому просторі та максимальної відповідності її ідентичності нормам та цінностям соціуму, вона постійно знаходиться в пошуку гармонії між власною системою цінностей і цінностями навколишнього соціокультурного середовища. Насамперед це стосується молоді.

Традиційна культура тривалий час забезпечувала передачу і відтворення ціннісно-нормативних надбань від покоління до покоління. У будь-якому моноетнічному середовищі процеси засвоєння взірців відбувалися спонтанно. Натомість сучасна епоха дає будь-якій молодій людині можливість долучитися до тих цінностей і запозичувати ті взірці, які поширюються серед представників найближчого середовища, у якому вона живе. Тепер молодь опиняється перед вибором: продовжувати відтворювати ціннісно-нормативні взірці попередніх поколінь чи модифікувати їх до нових викликів історії; або ж вибрати альтернативний шлях — засвоювати чужі

соціальні «маски», «ролі», ті, які пропонує чи нав'язує їй культурно-інформаційний простір.

Етнопсихологічні особливості української спільноти, її колоніальне минуле не сприяють формуванню цілісного соціокультурного простору. Звідси — створення цілої гами регіональних ціннісно-нормативних взірців, які часто суперечать один одному, наприклад, стереотипна ідентифікація з «донецькими» чи галичанами. Звісно, що подібні явища розвивають єдину національно-державну ідентичність, а титульність української нації взагалі опиняється під загрозою. Таким чином, психокультурно Україна є досить мозаїчною структурою. Тому, природно, постає питання: у чому полягає причина того, що в сучасній Україні етнокультурна ідентичність має цілу гаму відтінків, залежно від того, у якому регіоні живе людина. Головним підґрунтям такого становища є, на наш погляд, не трагічні події багатовікової історії самі по собі, а ті риси колективної психіки, які сформувалися ще в додержавну епоху та на зорі державотворення і які впродовж тривалого історичного часу утруднюють побудову міцної унітарної держави і не сприяють витворенню спільної макроідентичності. Ми припускаємо, що із цим пов'язаний і неадекватний національно-історичним завданням спосіб функціонування і характер української еліти, самі механізми елітоутворення, психологічної та соціально-політичної легітимації в суспільстві.

У зв'язку з цим слід порівняти ті етнокультурні взірці, які засвоює молодь у період їхньої трансформації. Важливим, на наш погляд, є й таке питання: чи вважає сучасна студентська молодь, що вона має спільну історичну пам'ять, чи є в неї відчуття батьківщини, чи є вона носієм традицій та етностереотипів. Для відповіді на подібні питання скористаємося результатами опитувань, проведених співробітниками ІМФЕ НАНУ серед студентської молоді в різних регіонах України, а також матеріалами досліджень, здійснених іншими науковими установами. Зі всього масиву даних виберемо лише необхідні для аналізу нашої проблеми. Передусім, аналізуючи міру традиційності студентства, визначимося з мовним та релігійним фак-

торами, а також ставленням до інших етносів, тобто різноманітністю гетеростереотипів.

У травні 2006 року співробітники Інституту соціальної та політичної психології АПН України провели всеукраїнське опитування серед студентів задля визначення найбільш сприятливих та несприятливих факторів поширення української мови. Кожному з опитуваних пропонувалося підібрати синонімічний ряд із прикметників, який би відповідав «усьому українському». І що ж виявилось? Психологу В. Васютинському — керівникові дослідження — вдалося визначити основні тенденції ставлення молодіжного середовища України до «всього українського» і, відповідно, «всього російського» [5; 6]. Він застосував нескладний прийом: студенти оцінювали кілька десятків прикметників за названим вище критерієм. Науковець відзначив, що в уявленнях молоді «збірний образ» «найбільш українського» виявився старший за віком, більш жіночий, на жаль, менш освічений та переважно сільський, тоді як «усе російське» відповідало молодому вікові, сприймалося як більш чоловіче, освічене та переважно міське. Узагальнення цих рис показало, що «все українське» найвиразніше втілюється в образі сільської малописьменної бабусі, натомість російське — в образі міського юнака-інтелектуала. В. Васютинський робить і більш глибокий висновок: про тенденцію деінтелектуалізації всього українського і, навпаки, деукраїнізації всього інтелектуального. А це, мусимо визнати, тривожний сигнал, оскільки глобалістично налаштована молодь великих міст і містечок дедалі більше буде змушена засвоювати сучасні технології, сучасний спосіб життя, досягнення світової думки та культурні взірці переважно в неукраїнській, ненаціональній формі. Таким чином, в умовах вибору одним з головних факторів для молоді є несвідоме сприйняття всього «українського» та порівняння його з найпривабливішими взірцями інших культур, зокрема у сфері мови.

У травні 2006 року співробітники Інституту соціальної та політичної психології АПН України вивчали ставлення населення до релігії та до поширення «нетрадиційних вірувань». Дослідження відобразило такі особливості масової

свідомості, або, іншими словами, етнопсихіки наших співгромадян. По-перше, 50 % населення вважають себе релігійними. Ми звернулися до даних цього опитування не випадково, адже подібні запитання були запропоновані і нашим респондентам. Проте наша вибірка стосувалася лише тих студентів, які проживали в Центрі та на Заході України, тоді як соціальні психологи проводили масове всеукраїнське опитування.

Як і слід було очікувати, більша релігійність властива особам літнього віку, переважно жінкам. Менш релігійними виявилися росіяни, а також жителі Києва та південних і східних регіонів України. Щодо студентства, то серед опитуваних на Заході та в Центрі України спостерігалася така картина: не існує значної різниці щодо релігійності між студентами Центру та Заходу України, і це підтвердило дослідження цих регіонів, проведене співробітниками ІМФЕ.

У 2005 році група дослідників ІМФЕ НАНУ здійснила опитування серед студентської молоді Центру та Заходу України загальною кількістю 136 осіб студентського віку. Запитання були віднесені до таких смислових блоків:

1. Ставлення до традиції;
2. Релігійні чинники;
3. Мовні преференції;
4. Гетеростереотипи.

Аналіз більшості відповідей дав змогу схематично окреслити світоглядні засади студентства на Заході та в Центрі України щодо етнокультурних чинників. Порівняння відповідей респондентів у Центрі та на Заході дало змогу проаналізувати регіональні відмінності у їхній відповідях.

Центр України був представлений Вінницькою, Черкаською, Київською, Житомирською та Хмельницькою областями, Захід — Волинською, Рівненською, Львівською та Івано-Франківською. Водночас враховували культурні відмінності між двома частинами Західної України, а саме: власне Заходом (Рівненська, Волинська обл.) та Галичиною (Львівська, Івано-Франківська обл.) Основним завданням дослідження було відображення загальної картини узвичаєності народних традицій, мови, релігії тощо, а також ознак культурної трансформації. Таке опитування дало змогу де-

тально простежити непрямі прояви етнічної ідентифікації, як би вони не виявлялися: у свідомій чи неусвідомлюваній формі. Дослідження показало, що часто молодь залишається носієм традицій, звичаїв, інших виявів етнічної культури, і тому в контексті цього опитування необхідно було осмислити не лише відповіді на прямі запитання, але й їхнє приховане, глибинне значення.

Було припущено, що в мовному аспекті, у ставленні до звичаїв тощо у Центральному регіоні України відбулася суттєвіша деформація, ніж на Заході

України. Однак це припущення, як засвідчив детальний аналіз, підтвердилося лише частково.

Насамперед завдяки опитуванню вдалося встановити важливий феномен: і в Центрі України, і на Заході народні свята залишаються узвичаєними, органічно вплетеними в повсякденне життя молоді. Зокрема, студенти в центральній частині України більшість народних свят відзначають з такою ж частотою, як і на Заході чи в Галичині (рис. 1). Зазначимо, що молодь міста Києва у цій вибірці не була представлена.

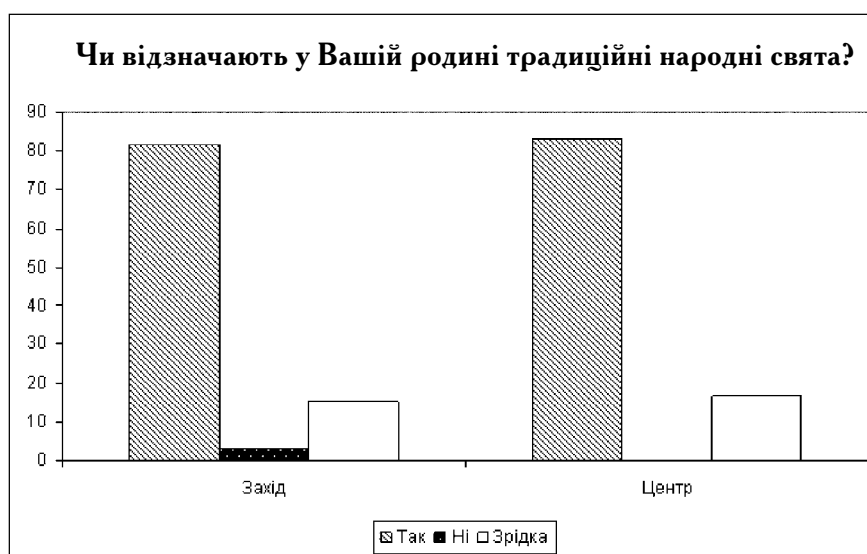

Рис. 1

Ще один важливий блок запитань стосувався релігійного чинника етноідентичності. При аналізі відповідей на запитання «Як часто Ви ходите до храму?» спосте-

рігалися значні відмінності між Центром і Заходом України: на Заході церкву щонеоділі відвідує значно більше молоді, аніж у Центрі (рис. 2).

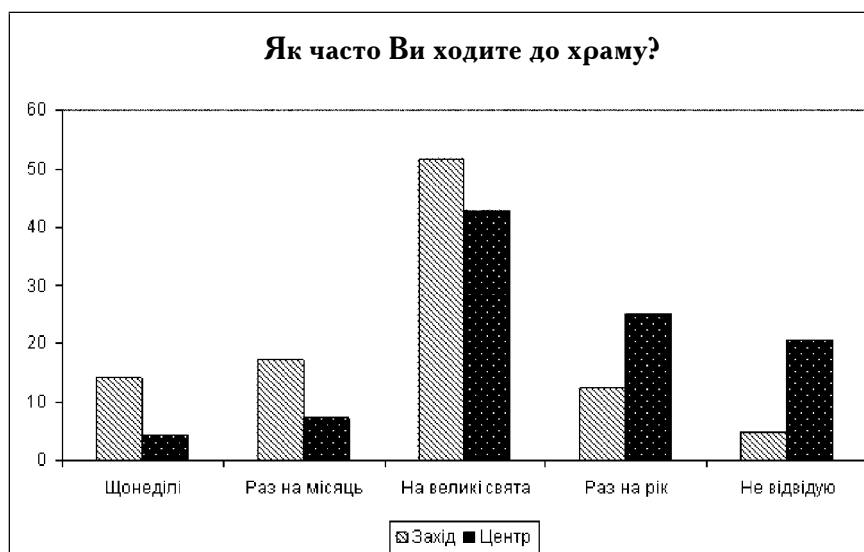

Рис. 2

Варіанти відповіді на запитання «Чому Ви ходите до храму?» (рис. 3) частково відобразили регіональну специфіку того ставлення до віри (на рівні звичаїв, культурних архетипів), яке переважає серед українців. Сумнівається у глибині своїх переконань майже половина опитаних у центральному регіоні. Проте більшість опитаних на Заході вважають, що ходять до церкви за ре-

лігійними переконаннями. Як показали відповіді на запитання про безпосередню участь у церковних обрядах, цей відсоток значно вищий у західному регіоні, ніж у Центрі. Центральний регіон у відсотковому відношенні співпадає із Заходом щодо тих, хто знає і виконує народні пісні. Таким чином, цей показник етнічної самоідентифікації досить високий в обох регіонах.

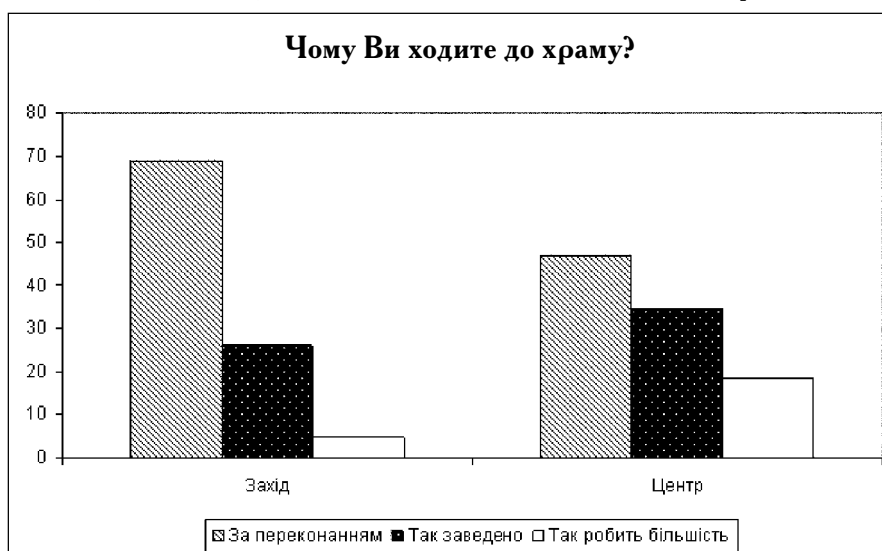

Рис. 3

Аналізуючи відповіді респондентів, ми виявили ще цілий ряд закономірностей: більшість тих осіб, які усвідомлюють власну релігійність, частіше беруть участь у церковних обрядах, а ті з них, які ходять до храму лише тому, що «так робить більшість», безпосередньої участі в церковних обрядах не беруть.

Якщо звернутися до запитань, які стосуються мовної ситуації, то значна частина респондентів засвідчують певні зміни на ко-

ристь української мови в їхньому регіоні, проте для половини з них вибір мови як засобу спілкування не має особливого значення (як у Центрі, так і на Заході України) (рис. 4). Це спростовує усталену думку з приводу того, що населення західноукраїнських земель має упередження проти російської мови. Насправді російською мовою спілкується із друзями п'ята частина опитаних українців у Центрі та майже шоста частина — на Заході.

Рис. 4

Виявляється, у більшості наших спів- громадян на Заході України не виникає не- гативного сприйняття російської мови, яка звучить у теле- та радіоэфірі. Майже поло- вина опитаних у цьому регіоні відповіла, що

в засобах масової інформації, на їхню думку, в основному повинна звучати українська, але також зрідка і російська мова. У Центрі подібну думку також поділяє майже полови- на опитаних (рис. 5).

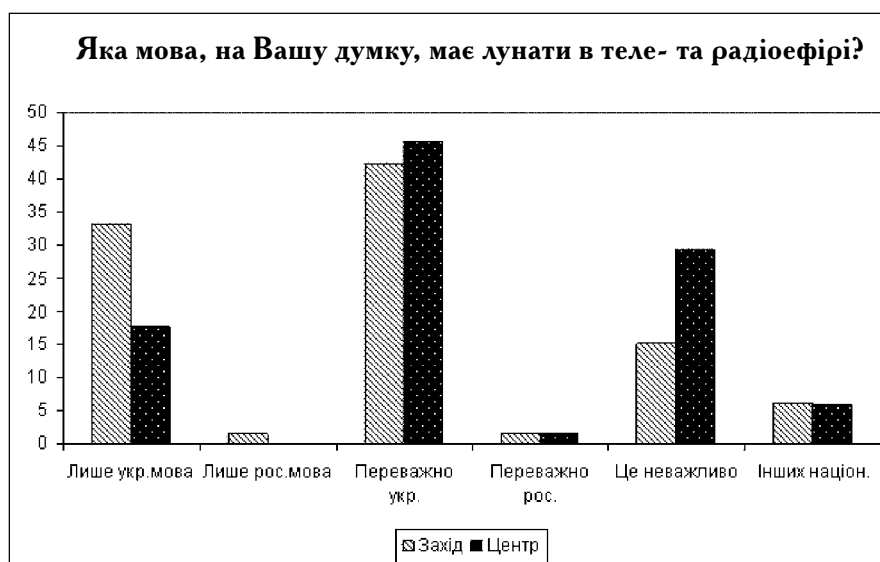

Рис. 5

У транспорті, в повсякденному спілкуван- ні в обох регіонах переважає українська мова, хоча російською у Центрі спілкується на 15 % більше, ніж на Заході.

То яким же є етнопсихологічний профіль представника сучасного студентства? Назагал молода особа починає долучатися до народних звичаїв, пісень завдяки сприйняттю від мами, бабусі перлин української душі у вигляді казок, пісень, легенд і переказів. Незалежно від того, живе людина в селі, маленькому містечку чи в обласному центрі, вона здебільшого не пориває із традиціями впродовж усього свого життя.

Відповіді студентів заперечили стереотип, який існував тривалий час, про ксенофобію українців. Такий стереотип спростовується тим, що більше ніж третина студентів у Західній Україні вибрали для опису росіян таку рису, як відвертість, хоча на близькій дистанції (в якості рідних тощо) вони їх не бажають бачити.

Загалом кожен з представників цього регіону вважає батьківщиною ту місцевість, де він наро- дився. Студенти, які проживають на Заході Укра- їни, відзначають більшість традиційних народних

свят. Із запропонованого переліку свят (звичайно, після дня народження та дня Ангела), як правило, вони відзначають День матері та 8-ме Березня. На другому місці — свята, пов'язані зі здобуттям державної незалежності. З іншого боку, дехто (а таких аж 13–15 %) і до цього часу відчуває ностальгію за радянським минулим, відзначаючи ще свята нашої недавньої історії.

Проаналізувавши етнопсихологічний ма- теріал крізь призму глибинної психології, ми можемо стверджувати, що загалом всі молоді українці зберігають зв'язок з материнським началом, який виявляється у святкуванні 8-го Березня, Дня матері, у передачі народних тра- дицій здебільшого по материнській лінії. Пе- реважна більшість молоді відвідує церкву хоча б у дні головних релігійних свят.

Якщо одним рядком зобразити нашого моло- дого сучасника, то слід зауважити, що він тяжіє переважно до традиційності, усталеності за трьома основними показниками, а саме: переважаючим впливом жіночого начала, впливом релігійного чинника, а також збереженням народних звичаїв у сьогоdnішньому глобалізаційному світі.

Ще один блок питань необхідно проаналізувати у зв'язку з тим, які авто- та гетеростереотиби назагал переважають у молодіжному середовищі у цих двох вибраних регіонах. Як і очікувалось, респонденти молодого віку, так само, як і старші, переважно наділяють своїх земляків такими рисами, як працьовитість, гостинність і щирість. Ці характеристики, як ми бачимо, усі без винятку позитивно забарвлені. Негативні риси зустрічаються переважно при описі характеру інших народів. Це стосується американців, росіян чи поляків. До них ставляться якщо не явно негативно, то, принаймні, насторожено, хоча в різних регіонах України є свої культурно-історичні особливості, відповідно, свій стереотип «свого» й «чужого».

Образ росіянина очима студентства виявився таким. Він загалом схильний до п'ятики, але водночас гостинний та відкритий. Тому вести мову про негативний гетеростереотип образу представника сусіднього етносу не доводиться: він збалансований двома позитивними характеристиками. І лише п'ята частина респондентів вважає росіян винятково агресивними та пияками.

Американці за даними опитування, виявилися здебільшого зарозумілими, працелюбними, скупими та агресивними. Найближчих західних сусідів — поляків — наші співвітчизники наділяють такими рисами, як охайність, працьовитість, гостинність, але водночас і зарозумілість. Порівняно із Центром, на Заході України респонденти своїм співвітчизникам приписують стриману відкритість, а росіян сприймають здебільшого негостинними і скупими.

Якими ж виявилися результати опитування щодо сприйняття молоддю представників інших етносів? Вони переважно відобразили позитивну тенденцію: українці не є ксенофобами, які визнають лише «своїх» (рис. 6). Єдине, в чому можна дорікнути респондентам, якщо погано знати їхню психологію, — це небажання бачити «інших» в якості рідних. Це, швидше за все, свідчить про традиціоналізм, про замкненість родинного простору, про неспроможність зрозуміти й прийняти звичай іншого на близькій психологічній дистанції, у повсякденному побуті тощо. Тому зарубіжні соціологи, звинувачуючи українців у ксенофобії, роблять поспішні висновки, не враховуючи етнопсихологічних особливостей наших співвітчизників.

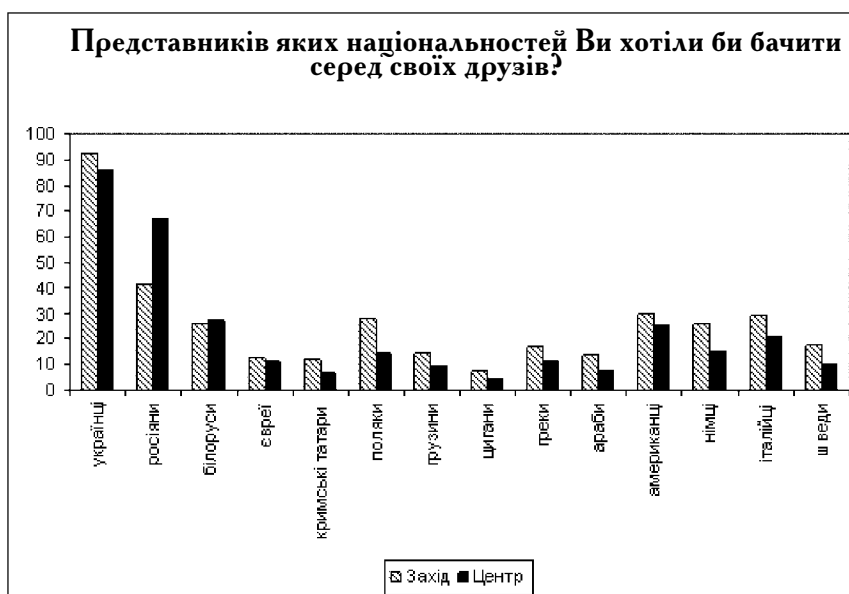

Рис. 6

Висновки. Молоде покоління українців є тим середовищем, у якому, як у плавильному тиглі, формуються моральні засади нового українського суспільства, конче необхідні для

об'єднання навколо сучасної загальнонаціональної ідеї, для успішної відповіді на виклики глобального світу. З одного боку, молодь не пориває зі своїм традиційним корінням, а з друго-

го, молоді люди гостро відчують суперечності між глобальними і традиційними вартостями, активно шукають нові морально-етичні критерії в рамках наших культурних констант. Бути моральним сьогодні означає не просто правильно вчинити з погляду родини і громади, а нести повну внутрішню відповідальність за здійснюваний вибір, який повинен врахувати значно ширший контекст, незмірно ширше коло людей,

ніж це визначалося традицією. Розв'язання вказаної вище суперечності відбувається в молодіжному середовищі шляхом зростання ролі чоловічого начала, прагнення до технологічного освоєння надбань світової цивілізації та сміливого виходу за рамки застарілих регулятивних принципів, завдяки відмові від накопичених упродовж століть етнічних упереджень та регіональних стереотипів.

1. *Грабовський С.* Віднайдені дороговкази // Дзеркало тижня. – № 19 (747).

2. *Юнг К. Г.* Психология бессознательного // Собрание сочинений. – М. : Канон, 1994. – 320 с.

3. *Надурак В. В.* Щодо питання впливу глобалізації на феномен моралі // Наука. Релігія. Суспільство. – 2006. – № 1. – С. 147–151.

4. *Васильченко О.* Уявлення молодих українців про українців // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 123–133.

5. *Васютинський В. О.* Україно- і російськомовний дискурси свідомості: синтез чи конкуренція? // Мова і культура. – К., 2003. – Т. II. – Вип. 6. – С. 88–93.

6. *Васютинський В. О.* Українська ідентичність російськомовних: між відчуженням і дорученням [Електронний ресурс] // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства. Матеріали наукової конференції 28–29 травня 2001 р. – режим доступу: http://www.novamova.iatp.org.ua/htm/radchuk/tum/lang_conf_14.htm.